

dr hab., prof. WSSE Grzegorz Majkowski

Wyższa Szkoła Społeczno-Ekonomiczna w Gdańsku

Recenzja rozprawy doktorskiej

Alisy Borkowskiej, *Konceptualizacja wartości w językach polskim i ukraińskim w ujęciu kontrastywnym* (Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Filologiczny, Białystok 2023; promotor: prof. UwB, dr hab. Joanna Kuć), ss. 288.

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Alisy Borkowskiej pod tytułem *Konceptualizacja wartości w językach polskim i ukraińskim w ujęciu kontrastywnym* podejmuje problematykę wartości, które mają istotne znaczenie w językowym i kulturowym rozwoju każdej społeczności. Odwołuje się do osiągnięć lingwistyki aksjologicznej i koncepcji językowego obrazu świata (JOS).

Dysertacja składa się ze *Wstępu* (s. 4–7), trzech rozdziałów teoretycznych: 1. *Językowy obraz świata* (s. 8–36), 2. *Konceptualizacja* (s. 21–44), 3. *Wartości* (s. 45–57), rozdziału metodologicznego: 4. *Eksperyment językowy* (s. 58–76), rozdziału analitycznego: 5. *Konceptualizacja wartości* (s. 77–230) oraz *Zakończenia* (s. 231–235), *Bibliografii* (s. 236–246), *Spisu tabel oraz ilustracji* (s. 247–251), *Streszczenia* (s. 252–253), *Summary* (s. 254–255), *Aneksu* (s. 256–288).

Celem pracy badaczka uczyniła konceptualizację wartości w językach polskim i ukraińskim oraz ich analizę kontrastywną. Autorka dąży do

przeanalizowania sposobów definiowania zasobu leksykalnego ludności polskiej i ukraińskiej, który dotyczy wartości i porównania językowego obrazu świata obu narodów w tym zakresie. Dokonuje charakterystyki językowej oraz oceny wartości – w ujęciu kontrastywnym – wyekscerpowanych jednostek z pól semantycznych: *Rodzina, Zdrowie, Miłość, Przyjaźń, Wolność, Uczciwość, Szczerłość, Rozwój* (zob. rozdz. 5. *Konceptualizacja wartości*, s. 77–230). Omówione w pracy wartości zostały wybrane na podstawie hierarchii sporządzonej przez ukraińskich i polskich respondentów w badaniu ankietowym (4.3. *Opis badania*, s. 70–73).

W części wstępnej pracy autorka stawia tezę, że w językowym obrazie każdej wartości – w językach polskim i ukraińskim – obecne są zarówno różnice, jak i podobieństwa. W dalszej części pracy poszukuje argumentów potwierdzających tezę.

Autorka wykorzystuje w dysertacji metodologię z zakresu lingwistyki kulturowej, językowego obrazu świata (JOS) i odwołuje do dokonań aksjologii lingwistycznej, etnolingwistyki. Przyjmuje, że pojęcia i słowa, którymi posługuje się człowiek, przechowywane są w językowym obszarze jego świadomości, w formie całościowej pojęciowo-werbalnej sieci. Uznaje, że pojęcie, słowo leksykonu umysłowego wchodzi w koherentne, logiczne i zhierarchizowane związki z innymi słowami, pojęciami. Autorka podkreśla, że wartościujący stosunek do świata tworzy wartościujące poglądy i postawy, które determinują modele behawioralne i regulują zachowanie przedstawicieli danej społeczności językowej (s. 5–6). Uznaje, że wartości ułatwiają weryfikację informacji w interakcjach, nawiązywanie relacji społecznych, kształtują emocje, uczucia, umiejętności komunikacyjne (s. 5–6). Podkreśla, że rola wartości w życiu jednostki, jak i społeczeństwa, jest znacząca.

W rozdziale 1. *Językowy obraz świata* (s. 8–36), teoretycznym, autorka przybliżyła stanowiska badaczy relacji język – kultura, w tym koncepcje Żanety Wardzelaszwili, Jurija Apresjana, Ewgenija Tarasowa i odnosi ich przekonania do stanowisk m.in. Jerzego Bartmińskiego, Janusza Anusiewicza. Anny Wierzbickiej, Jadwigi Puzyniny. Ukazuje problematykę języka i kultury w odniesieniu do komunikacji międzykulturowej. Wskazuje na złożoność problematyki językowego obrazu świata (JOS) w poglądach lingwistów, co jest – w zakresie treści teoretycznych – sporą wartością pracy.

Autorka przyjmuje, na podstawie teoretycznych uzgodnień, że język to podstawowy składnik kultury i jej narzędzie, że „Kultura narodu jest zwerbalizowana w języku, a język odzwierciedla kluczowe pojęcia kultury” (s. 9). Przyjmuje stanowisko Jurija Apresjana, że „język naturalny odzwierciedla sposób postrzegania i organizacji świata” (s. 9). Autorka dochodzi do następującego wniosku:

„Język jest nie tylko używany przez użytkowników jako kod służący komunikacji czy jako gotowy produkt, ale także podlega różnorodnym wpływom. Ludzkie myślenie, światopogląd i zachowanie zależą od języka, dlatego ważne jest nie tylko znalezienie poprawnej konceptualizacji słowa, ale także uwzględnienie skojarzeń, które powoduje” (s. 9).

Przyjęty przez badaczkę pogląd – na podstawie refleksji teoretycznej wymienionych wyżej badaczy – stanowi jednocześnie uzasadnienie podjęcia i realizacji tematu badawczego (rozprawy doktorskiej). Stanowisko autorki należy uznać za zasadne.

W rozdziale 2. *Konceptualizacja* autorka przedstawia założenia lingwistyki kognitywnej, przybliżyła wybrane zagadnienia językoznawstwa kognitywnego, w tym *konceptualizację, koncept* (s. 21–44).

Rozdział 3. *Wartości* dotyczy problematyki lingwistyki aksjologicznej, wartości w lingwistyce, definiowania wartości. Autorka ukazuje w nim także stan badań nad wartościami w Polsce i omawia typologie wartości. Zaznacza, że w pracy wykorzystuje typologię Romana Ingardena, wyodrębniającą wartości witalne, utylitarne, kulturowe oraz moralne¹ (s. 45–57).

W rozdziale 4. *Eksperyment językowy* autorka przedstawia zastosowaną metodę badawczą, przedmiot i cel badań, problemy oraz narzędzia badawcze (s. 58–76). Prezentuje obraz Polaków i Ukraińców w polskiej przestrzeni społecznej. Przedstawia także badania pilotażowe, które zdecydowały o zbiorze wartości przeznaczonych do badania właściwego. Dowiadujemy się, że badania pilotażowe zostały przeprowadzone w okresie od 02.04.2022 do 04.05.2022 za pomocą ankiety w formie online, umieszczonej na platformie *Formularze Google*. W ankiecie wzięło udział 92 studentów z Polski i Ukrainy, po 46 przedstawicielei każdej społeczności językowej, obu płci, w przedziale wiekowym od 18 do 27 lat. Odpowiedzi respondentów ukształtowały hierarchię wartości. Dane zamieszczono w tabelach: Tabeli 1. *Wyniki badania pilotażowego dla ukraińskojęzycznych respondentów*, Tabeli 2. *Wyniki badania pilotażowego dla polskojęzycznych respondentów* (s. 68). Z podrozdziału 4.3. *Opis badania* dowiadujemy się, że w celu zbadania postrzegania wartości przez Ukraińców i Polaków oraz dokonania analizy kontrastywnej leksemów wytypowanych przez obie społeczności, autorka przygotowała ankietę dla respondentów z obu państw. Ankietę, którą opracowała do tego zadania, przeprowadziła w trybie online, za pomocą platformy *Survio* (s. 70). W ankiecie wzięło udział po 100 respondentów z każdej społeczności językowej, zróżnicowanych wiekowo, obu płci, zamieszkujących różne rejony obu krajów (s. 70–72). Wartości zaproponowane do opisu uzyskane zostały z omówionego wyżej badania pilotażowego. W pracy oparto się na wspomnianej wcześniej typologii wartości Romana Ingardena (zob.

¹ R. Ingarden, *Czego nie wiemy o wartościach*, [w:] Tenże, *Przeżycie – dzieło – wartości*, Kraków 1966, s. 85 (s. 83-127).

przypis 1). Zadaniem respondentów było uhierarchizowanie wartości, podanie pierwszego skojarzenia z wartością i jej definicji. Ankiety były wypełniane do listopada 2022 roku (s. 72). W podrozdziale 4.4 *Założenia metodologiczne* autorka zaznacza, że przeprowadziła analizę definicji słownikowych i definicji zaproponowanych przez respondentów w badaniu pilotażowym określonych wartości. Dzięki temu mogła dokonać próby konceptualizacji tych wartości (s. 73–74). W ostatnim podrozdziale 4.5. zaprezentowała hierarchię wartości (s. 74–76) i wybrała osiem wartości najwyżej ułożonych w hierarchii przez polskojęzycznych respondentów: *rodzina, zdrowie, miłość, przyjaźń, szczerść, wolność, rozwój, uczciwość* (s. 75–76).

W obszernym, analitycznym rozdziale 5. *Konceptualizacja wartości* (s. 77–230) autorka dokonuje charakterystyki językowej oraz oceny – w ujęciu kontrastywnym – ośmiu wartości: *rodzina, zdrowie, miłość, przyjaźń, szczerść, wolność, rozwój, uczciwość*. Przedstawia analizę kontrastywną materiału badanego w językach polskim i ukraińskim, w tym, w ujęciu graficznym (zob. *Spis ilustracji. Rysunek 1 – Rysunek 45*, s. 249–251). Sprawozdanie z badania empirycznego kończy pogłębionymi wnioskami (*Podsumowanie*, s. 225–229).

Z badań wynika, że obie wspólnoty językowe najbardziej cenią wartość *rodziny*, a następnie wartość *zdrowia*. Pozostałe wartości – z badanego zbioru – zajmują już nieco inne pozycje w hierarchii. I tak, *przyjaźń* jest na czwartym miejscu w Polsce, a w Ukrainie na trzecim, *rozwój* na siódmej pozycji w Polsce, na szóstej w Ukrainie. *Miłość* jest trzecią wartością dla Polaków, ósmą dla ukraińskich respondentów. Wartość *wolności* Ukraińcy umieszczają na czwartej pozycji, Polacy na szóstej. *Uczciwość* znalazła się na piątym miejscu w hierarchii Ukraińców, natomiast w hierarchii Polaków na ósmym. Różnica dotyczy także wartości *szczerści*, którą Ukraińcy umieścili na siódmej pozycji, natomiast Polacy na piątej.

Autorka dokonała analizy definicji słownikowych oraz definicji, które zaproponowały osoby poddane badaniom i zbudowała koncepty wartości bazujące na zestawie cech konceptualnych użytych w definicjach. Potwierdziła postawioną tezę. W językowym obrazie każdej z analizowanych wartości – wyrażonych w języku polskim i ukraińskim – wykazała obecność różnic oraz podobieństw. Zestawienia ilościowe cech konceptualnych na podstawie definicji słownikowych oraz na podstawie odpowiedzi respondentów zebrała w tabelach, odpowiednio: w *Tabeli 26. Zestawienie ilościowe cech konceptualnych na podstawie definicji słownikowych*. Źródło: opracowanie własne oraz w *Tabeli 27. Zestawienie ilościowe cech konceptualnych na podstawie odpowiedzi respondentów*. Źródło: opracowanie własne (s. 233).

Zabieg ten pozwolił na wyciągnięcie kolejnych, interesujących wniosków. Badaczka zauważa, że zasób informacji jest większy w definicjach zaproponowanych przez respondentów, mniejszy w definicjach słownikowych. Widzi różnice w profilowaniu – przez Polaków i Ukraińców – pojęć wytypowanych do analizy (mimo wspólnego podłoża językowego). Obserwuje jednocześnie obecność wspólnych odniesień, podobnych konceptów w kreacji JOS i jednostek leksykalnych do tego użytych. Uznaje, że obecność podobnych konceptów zdecydowanie ułatwia sprawną komunikację językową między oboma narodami.

Autorka – na podstawie przeprowadzonych badań – pokazuje wpływ kontekstu kulturowego na złożoność obrazu wartości. Konceptualizacja wartości wykazuje podobieństwa, mające różnorodne uwarunkowania. Badaczka zauważa, że część składników leksykalnych definicji słownikowych oraz zaproponowanych przez respondentów – przez osoby badane, występujących w identycznej lub podobnej formie, to jednostki pochodzące ze wspólnego dziedzictwa kulturowego. Charakteryzuje te jednostki odwołanie do tych samych obrazów kreacji JOS.

Autorka zauważa także w badanym materiale rozbieżności w perspektywie kontrastywnej. Wykazuje obecność znaczeń, które mają realizacje tylko w jednym z języków. Przy czym większość znaczeń, które mają leksykalne realizacje, pokrywa się w badanych językach. Badaczka przestrzega jednocześnie, że liczba podobieństw może prowadzić do mylnego przekonania, że rozumienie wartości przez przedstawicieli obu narodów jest takie samo. Obserwuje także – w obrębie znaczeń poszczególnych wartości – zróżnicowanie kwantytatywne (stąd pewne opisy są bogatsze).

Autorka wskazała w pracy, że wiedza na temat różnic w postrzeganiu rzeczywistości i na temat użytych eksponentów leksykalnych cech konceptualnych jest niezbędna do przekroczenia barier komunikacyjnych w celu skutecznej interakcji międzykulturowej (s. 253). Analiza wartości, w odniesieniu do postrzegania ich przez dwie narodowości, a więc ich obecności w procesie komunikacji międzykulturowej, umożliwia odkrycie luk międzyjęzykowych. Dzięki temu poszerzona zostaje wiedza na temat aksjologii lingwistycznej, semantyki językoznawczej, glottodydaktyki, dwujęzyczności.

Praca stanowi dobry zaczątek badań nad kolejnymi wartościami obecnymi w dyskursach narodowych, badań ukierunkowanych na wskazywanie różnic, poszukiwanie podobieństw w rozumieniu określonych wartości w komunikacji międzykulturowej. Wnioski z pogłębionych analiz i znaczeniowych interpretacji poszerzą wiedzę w zakresie socjolingwistyki, psycholingwistyki, komunikacji międzykulturowej.

Struktura pracy jest prawidłowa. Zawartość treściowa pięciu rozdziałów pracy jest koherentna z podjętą i wyrażoną w tytule problematyką. Panuje pełna spójność merytoryczna pomiędzy tymi segmentami rozprawy. Autorka wyciągnęła właściwe, celne wnioski. Wnioskowanie oparła na analizie materiału badanego, który nie był wykorzystywany w innych pracach.

Na uwagę zasługuje zawartość treściowa *Aneksów* (s. 256–288). Czytelnik otrzymuje wiedzę na temat podkategorii, które dotyczą poszczególnych wartości i ich definiowania przez polskojęzycznych oraz ukraińskojęzycznych respondentów, np. w odniesieniu do wartości *wolności*: *Wolność (polskojęzyczni respondenci, podkategorie z zawartymi definicjami)* (s. 284–286), *Wolność (ukraińskojęzyczni respondenci, podkategorie z zawartymi definicjami)* (s. 287–288).

Rozprawa jest przygotowana poprawnie pod względem redakcyjnym.

Autorka wykazała się w rozprawie umiejętnościami analityczno-interpretacyjnymi. Sprawnie posługuje się pojęciami, na przykład *konceptualizacja, wartości, wartościowanie*. Przedstawione w pracy analizy, wnioski wzbogacają wiedzę na temat komunikacji międzykulturowej, glottodydaktyki, psycholingwistyki, socjolingwistyki.

Autorka wykazała się umiejętnością posługiwania metodologią z zakresu językoznawstwa kognitywnego, w celu ukazania relacji między językiem a myśleniem o świecie.

Sprawnie, z korzyścią dla dysertacji wykorzystała *Survio – narzędzie do tworzenia i przeprowadzania ankiet online* (*Narzędzia*, s. 246).

Praca może być wykorzystana w badaniach nad hierarchiami wartości (pozycjonowaniem wartości), gdy zmianie ulega kontekst sytuacyjny. Inwazja Rosji na Ukrainę, wojna rosyjsko-ukraińska (rozpoczęta przez Federację Rosyjską 24 lutego 2022 roku)² zapewne zmieniła (podwyższyła) miejsce *wolności* w hierarchii wartości. Przy czym, w wypadku zmiany kontekstu sytuacyjnego, należałoby zwrócić większą uwagę w przyszłych badaniach także

² https://pl.wikipedia.org/wiki/Inwazja_Rosji_na_Ukrain%C4%99

na wartość *niepodległości* (lub na *niepodległość* jako na podkategorię *wolności*),
na wartość *bezpieczeństwa*.

Przedstawione przez autorkę analizy mogą być pomocne w szerszych badaniach nad językami w aspekcie komunikacji międzykulturowej. Praca wzmacnia przekonanie, że kompetencje językowe i kulturowe pozwalają uniknąć konfliktów w porozumiewaniu się, że poziom wiedzy, umiejętności i reprezentowana postawa wobec interlokutora wpływają na poziom kompetencji międzykulturowej.

Dysertacja ma uniwersalny i nowatorski wymiar oraz interdyscyplinarny charakter.

Uznaję, że przedstawiona do recenzji praca mgr Alisy Borkowskiej, *Konceptualizacja wartości w językach polskim i ukraińskim w ujęciu kontrastywnym* spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim i może być przekazana do dalszego procedowania w przewodzie doktorskim.

Gdańsk, 02.05.2023